

ВІКОВИЙ ВИМІР ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

У статті аналізується вікова специфіка геополітичної свідомості. Наводяться результати авторського емпіричного дослідження геополітичних уявлень серед трьох вікових груп (молодь, особи зрілого та пенсійного віку).

Ключові слова: геополітична свідомість, вік, образ країни (регіону).

Постановка проблеми. Геополітичну свідомість (ГПС) ми розуміємо як форму відображення подій та явищ "політичного світу" крізь призму "географічного світу" шляхом ототожнення певного географічного простору з конкретною політикою, яка там проводиться [4]. Поміж багатьох чинників ГПС вагоме місце займає вік, на що вказують результати багатьох досліджень. Так, на наявність вікових особливостей у геополітичних орієнтаціях українців вказує О.Злобіна: вітчизняна молодь толерантніше ставиться до країн Заходу, більше підтримує ідею вступу до ЄС та НАТО і менше – ідею зближення зі східними сусідами, ніж представники більш старших вікових груп [5]. Ця тенденція підтверджується й даними інших досліджень [3; 7; 8]. Пояснюють її тим, що політична свідомість молоді позбавлена "радянських стереотипів" (хоча, з нашого погляду, цілком можливе й інше пояснення, яке не заперечує першого, – наявність у свідомості молоді більш сучасних прозахідних стереотипів). Російські фахівці також вказують на вікові відмінності у геополітичних установах росіян наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Зокрема серед молодих росіян було найбільш виражене негативне ставлення до ідеї відродження СРСР та найменш підозріле ставлення до політики країн Заходу [2]. Дані інших досліджень російських соціологів, проведених у 2000-х рр., свідчать, що найбільша зацікавленість зовнішньополітичними проблемами притаманна людям старшого та похилого віку. Зокрема, постійний інтерес до світової політики у групі осіб старше 60 років мали 31% опитаних, у той час як у групі молоді до 25 років таких було лише 11% [1; 6; 9]. Враховуючи вікову обумовленість значної частки змісту ГПС, метою нашого дослідження стало виявлення специфіки геополітичних уявлень представників трьох вікових груп (молодь, особи зрілого та пенсійного віку) стосовно геополітичних акторів різного рівня (регіони країни, країни світу).

Методика та процедура дослідження. Дослідження здійснювалось у межах дослідницького проекту "Психологія масової геополітичної свідомості" у м. Чернігові навесні 2012 р. Загальну вибірку склали 300 осіб, у т.ч.: 100 студентів педуніверситету та учнів ПТУ (вік 15-24 роки); 100 осіб зрілого віку (36-50 років); 100 осіб пенсійного віку (60-89 років). Співвідношення чоловіків та жінок у кожній віковій групі становило 50/50%. Досліджуваним пропонувалося дати оцінку 9 країнам світу (США, Росія, Німеччина, Україна, Велика Британія, Китай, Франція, Японія, Канада) за допомогою 21 шкали авторського варіанту СД, а також двом регіонам України (Західний та Східний) за допомогою 14 шкал СД (останнє у випадку, якщо опитані погоджувалися з фактом існуванням цих двох політичних регіонів). Зазначимо, що всі країни та дескриптори були попередньо відібрані у пілотажних дослідженнях, як значущі при актуалізації геополітичних уявлень та оцінок. Отримані дані було піддано процедурам первинного та вторинного статистичного аналізу за допомогою пакету SPSS.10.

Отримані результати. Аналіз середньогрупових оцінок досліджуваних виявив наступні тенденції. У ГПС представників **молодіжної групи** країною з найстабільнішою політичною ситуацією, найвищим рівнем порядку та найсправедливішою політикою є Німеччина. Найдемократичнішою та найбагатшою країною, яка має могутнішу армію та у найбільшій мірі захищає власні інтереси, вважаються США. Цікаво, що цю державу оцінюють як найменш схожу на Україну (можливо тому, що, не будучи європейською країною, США є символом іншої – західної цивілізації). Також цікавим є те, що Росія уявляється країною з найагресивнішою політикою. Вірогідно, політико-економічний тиск найближчого сусіда є більш помітним для молодих осіб, ніж регулярні військові акції "далеких" США.

Велика Британія отримала найвищі оцінки за справедливість політики, ефективність влади та турботу про народ. Можливо, саме тому ця країна (а також Франція) найбільше подобається опитаній молоді. Остання вважає Китай країною з найбільш розвинутою економікою. Японія уявляється як найзгуртованіша країна, з найрозвинутішою культурою, наукою та технікою. Останні східні держави, до того ж, отримали найвищі оцінки за мірою зберегання власної культури.

На превеликий жаль, на тлі всіх згаданих країн Україна в очах молоді виглядає як найменш згуртована та авторитетна держава, з найслабшою економікою (а тому й найбідніша), найгіршою (нестабільною) політичною ситуацією, найменш ефективною владою, яка найменше дбає про народ, а

отже, і з найменш справедливою політикою. У той же час Україна вважається найвідкритішою країною, якій найбільше бажають процвітання.

В уявленнях **осіб зрілого віку** найагресивніша політика, найсильніша армія та найбільша впливовість виступають атрибутами США, що, у цілому, можна вважати закономірним. У той же час найбільша схильність до захисту власних інтересів та найвищий рівень багатства приписувались Німеччині. Найменш схожою на Україну тут чомусь вважалась Велика Британія. Також слід зазначити, що Німеччина та Велика Британія бачилися країнами з найвищим рівнем розвитку культури.

Цікавим було те, що у підгрупі осіб зрілого віку був виявлений своєрідний "ефект ореолу" стосовно Японії. Вона уявляється як країна з найстабільнішою політичною ситуацією, найвищим рівнем згуртованості та порядку, найефективнішою владою, котра найбільше дбає про народ, найрозвинутішою економікою, наукою і технікою, яка до того ж найбільше зберігає власну культуру. Як результат, Японія вважається й найбільш цікавою. Пояснити такий результат, на наш погляд, можна наступними чинниками. По-перше, ще у часи СРСР Японія вважалась доволі екзотичною, та певною мірою "модною" країною. По-друге, увагу до Японії могли привернути події 2011 року – великий землетрус, що призвів до аварії на АЕС Фукусіма, і наступні злагоджені дії японської влади з ліквідації її наслідків.

Слід зазначити, що, крім Японії, найвищий рівень зацікавленості стосується Франції, яка до того ж найбільше подобається досліджуваним зрілого віку (і це при тому, що за іншими дескрипторами ця країна не отримувала найвищих оцінок). Вірогідно, що для "слов'янської душі" Франція виступає як своєрідний "романтично-атрактивний" архетип. Найвищий рівень демократичності та справедливості політики приписувався Канаді (можливо тому, що у цій "країні емігрантів" відсутні виражені внутрішньополітичні проблеми).

На жаль, як і у молодіжній групі, Україна за цілою низкою критеріїв виступила своєрідним "антилідером" (за показниками стабільності політичної ситуації, демократичності, згуртованості, наявності порядку, ефективності влади, її турботи про народ, справедливості політики, впливовості, схильності захищати власні інтереси, сили армії, розвитку економіки та багатства). Поряд із тим саме Україні опитані у найбільшій мірі бажали процвітання та вважали її найвідкритішою країною.

Цілком закономірним є те, що для **представників старшого покоління** саме США виступають країною з найагресивнішою політикою, наймогутнішою армією, що найменше схожа на Україну. Канада ж уявляється країною з найвищим рівнем демократії та миролюбності політики.

Як і у представників зрілого віку, у "пенсійній" групі також мав місце "ефект ореолу" Японії (найвищі оцінки за такими параметрами, як стабільність політичної ситуації, згуртованість, порядок, ефективність влади, турбота про народ, справедливість політики, рівень економічного розвитку, багатства, культури, науки та техніки, збереження власної культури). Більш того, Японія уявляється і як найбільш авторитетна країна порівняно з іншими, що оцінювались. Як наслідок – ця країна отримала найвищі оцінки за показниками зацікавленості та симпатії (останнє – разом із Францією). Пояснення цих результатів, на наш погляд, можуть бути тими ж самими, що і у попередній віковій групі.

Інша тенденція, схожа з попередньою групою, стосувалась України. Остання отримала найнижчі оцінки за показниками стабільності політичної ситуації, демократичності, згуртованості, порядку, ефективності влади, турботи про народ, справедливості політики, авторитетності, військової сили, розвитку економіки та багатства. Поряд з тим Україну оцінювали як найбільш відкриту державу, якій найбільше бажали процвітання.

Результати факторного аналізу (за процедурою Varimax) дозволили реконструювати наступні **образи оцінюваних країн**. Зазначимо, що при обробці ми зосереджували свою увагу саме на основних факторах (як правило, із внеском у загальну дисперсію не менше 9-10%).

Образи США. Отримані дані свідчать, що у ГПС молоді США відображена у вигляді чотирьох різнотипних геополітичних образів. Умовно їх можна визначити відповідно як "**Атракція до США як країни високої культури**" (неполітичний фактор з емоційно-мотиваційним наповненням), "**Заможна благополучна країна**" (політико-економічний фактор), "**Сильна та впливова держава**" (змішаний політико-культурний фактор) та "**Зразкова демократія**" (політичний фактор). Було виявлено, що найбільший показник дисперсії оцінок стосувався шкали "влада дбає–не дбає про народ", що вірогідно є наслідком дії загальної поляризації установок до США (наявність як своєрідного "ефекту ореолу", так і критичного ставлення до політики цієї країни). Найменша дисперсія оцінок була за шкалою "схожа–не схожа на Україну", що знову ж таки є цілком закономірним (адже при будь-якому ставленні до США, ця держава завжди сприймалась як "інша").

У осіб зрілого віку США репрезентовані у вигляді чотирьох геополітичних образів: "**Атракція до країни високої культури**" (неполітичний фактор з емоційно-мотиваційним наповненням), "**Соціально-політична ідилія**" (політичний фактор), "**Політика та влада, не як в Україні**" (політичний фактор), "**Сильна та розвинута держава**" (змішаний політико-культурний фактор). Виявилось, що найбільший показник дисперсії оцінок стосувався шкали "агресивна–миролюбна політика", що є наслідком поляризованих установок до США у цілому. Найменша дисперсія оцінок була за шкалою "схожа–не схожа на Україну", що є очікуваним та закономірним.

Особам похилого віку США уявляється у вигляді наступних образів: *"Атракція до агресивної, але демократичної країни"* (політичний фактор з емоційно-мотиваційним наповненням), *"Вміла влада, що розвиває країну"* (політико-економічний фактор), *"Заможна та сильна держава"* (змішаний фактор) та *"Турбота про народ та єдність"* (політичний фактор). Було виявлено, що найбільший показник дисперсії оцінок стосувався шкали "подобається–не подобається", що, загалом, є логічним (адже у часи особистісного формування цього покоління США виступали "супротивником номер 1" і цей стереотип вочевидь не всім вдалось перебороти). Найменша дисперсія оцінок, як і в усіх попередніх групах, була за шкалою "схожа–не схожа на Україну".

Порівнюючи результати різних вікових груп, можемо побачити наявність низки універсальних стереотипних соціальних уявлень про США – сильна, економічно та культурно розвинена країна, влада якої є доволі ефективною і проводить внутрішню політику в інтересах свого народу. Цікаво також, що в усіх вікових підгрупах перший фактор мав емоційно-мотиваційне наповнення (вираження цікавості, симпатії, бажання процвітання). Поряд із тим для представників старшого покоління був більш значущим образ агресивної зовнішньої політики США.

Образи Росії. У ГПС молоді Росія репрезентована у вигляді таких геополітичних образів, як *"Стабільність та єдність"* (політичний фактор), *"Впливова держава"* (політичний фактор), *"Атракція до Росії"* (фактор з емоційно-мотиваційним наповненням) та *"Росія – не Україна"* (політичний фактор). Як бачимо, більшість молодіжних образів Росії мають суто політичний характер. Найбільший показник дисперсії оцінок тут стосувався шкал "подобається–не подобається" та "схожа–не схожа на Україну" (що є наслідком ідеологічної та геополітичної поляризації молоді за критерієм "прозахідне–проросійське"); найменший розкид оцінок був за шкалою "захищає–не захищає власні інтереси" (що, можливо, є результатом регулярних україно-російських політичних конфліктів).

Особи зрілого віку уявляють Росію у вигляді наступних геополітичних образів: *"Атракція до Росії"* (фактор з емоційно-мотиваційним наповненням), *"Сильна розвинута держава"* (змішаний політико-економіко-культурний фактор), *"Погана політика"* (політичний фактор) та *"Безлад у державі"* (політичний фактор). Виявилось, що найбільша дисперсія оцінок стосувалась шкали "схожа–не схожа на Україну" (що може бути наслідком різних поглядів на україно-російські зв'язки та ідеологічної поляризації "Захід–Схід"); найменший розкид оцінок був за шкалою "впливова–не впливова" (що може бути пов'язано із україно-російськими конфліктами та регуляричним політичним тиском Росії).

У ГПС представників старшого покоління Росію представлено трьома основними геополітичними образами: *"Добра влада і політика"* (політичний фактор), *"Сильна розвинута держава"* (змішаний фактор), *"Атракція до Росії"* (фактор з емоційно-мотиваційним наповненням). З'ясувалось, що найбільша дисперсія оцінок, як і в інших вікових групах, була за шкалою "схожа–не схожа на Україну". Найменший розкид оцінок був за шкалою "бажаю–не бажаю процвітання", можливо тому, що старше покоління не схильне вважати Росію у повній мірі "іншою державою". Для них Росія – це не лише сусідська держава, а й найбільша частка колишньої єдиної країни, де у багатьох проживають друзі та родичі.

Загалом, порівнюючи образи Росії у трьох вікових групах, можна побачити певний спільний "смисловий знаменник" – визнання впливовості, сили та/або розвинутості цієї держави. У той же час мали місце і певні вікові відмінності. Так, у ГПС молоді політичні складові образу Росії були виражені дещо менше, ніж в осіб зрілого та похилого віку. Найбільш критичні образи Росії та її політики мали місце у осіб зрілого віку, у той час як у старшого покоління образ сусідської держави був більш позитивним. Також різновікові групи відрізнялись і за змістом перших (найпотужніших) факторів: у молоді це була загальна характеристика внутрішньополітичного стану держави, в осіб зрілого віку – емоційно-мотиваційний фактор, а в осіб старшого віку – характеристика внутрішньої політики російської влади.

Образи Німеччини. Молодь уявляє Німеччину в чотирьох різнотипних "іпостасях": *"Країна упорядкованої демократії"* (політичний фактор), *"Науково-технічна та військова міць"* або *"державо-машина"* (культурно-політичний фактор), *"Економічний авторитет"* (економічний фактор) та *"Атракція до Німеччини"* (фактор з емоційно-мотиваційним наповненням). Аналіз дисперсій виявив, що найбільший розкид оцінок досліджуваних був за шкалою "влада дбає–не дбає про народ" (можливо, є наслідком поляризованих оцінок Заходу в цілому), а найменший – за показником авторитетності країни (вірогідно, пов'язане із об'єктивним політико-економічним статусом Німеччини у Європі та світі).

У ГПС осіб зрілого віку Німеччина відображена наступними образами: *"Розвинена упорядкована країна"* (змішаний фактор), *"Атракція до висококультурної країни"* (неполітичний фактор з емоційно-мотиваційним наповненням), *"Мирна країна"* (політичний фактор), *"Німеччина – не Україна"* (змішаний фактор) та *"Правильна політика"* (політичний фактор). Виявилось, що найбільша дисперсія оцінок стосувалась шкали "влада дбає–не дбає про народ", що є доволі цікавим (адже загалом внутрішня політика цієї країни оцінювалась досить позитивно). Мінімальна дисперсія була за шкалами "слабка–

розвинена економіка" та "багата–бідна", що, у принципі, є очікуваним через існування стереотипу Німеччини як європейського економічного гіганта.

У представників старшого покоління уявлення про Німеччину мають наступний характер: **"Ефективна влада – порядок в країні"** (політичний фактор), **"Атракція до Німеччини як миролюбної країни"** (політичний емоційно-мотиваційний фактор), **"Сильна розвинена країна"** (змішаний фактор) та **"Відкрита розвинена країна"** (змішаний фактор). Найбільша дисперсія оцінок була за шкалою "закрита–відкрита" (можливо тому, що для цього покоління дана країна є колишнім ворогом). Мінімальна дисперсія, як і в попередній віковій групі, була за дескриптором "слабка–розвинена економіка".

У цілому, в усіх вікових групах підкреслювались такі характеристики Німеччини, як економічна та культурна розвиненість, наявність порядку в державі. Закономірно, що ці уявлення виливались у позитивні установки до цієї країни. У той же час були й певні вікові відмінності, зокрема з віком зростала кількість складових образу Німеччини політичного характеру. Цікавим також було те, що у молодшій та найстаршій групах перші (найпотужніші) фактори мали суто політичний зміст, у той час як в осіб зрілого віку перший фактор був комплексним (політико-економіко-культурним).

Образи України. Отримані дані дозволили реконструювати три основні геополітичні образи України у ГПС молоді: **"Бідна другорядна держава"** (економіко-політичний фактор), **"Атракція до України як висококультурної країни"** (неполітичний фактор з емоційно-мотиваційним наповненням) та **"Хаос та бездарна влада"** (політичний фактор). На прикладі цих факторів, до речі, можна побачити відмінність в уявленнях про власну країну "як державу" та "як країну, Батьківщину". Найбільша дисперсія оцінок була за шкалою "згуртована–не згуртована" (що може відображати розрив між бажаним та реальним образами або між "патріотами" та "реалістами"), а найменша – за шкалою "бажаю–не бажаю процвітання".

У досліджуваних зрілого віку було виявлено п'ять геополітичних образів України. Це відповідно **"Хаос та бездарна влада"** (політичний фактор), **"Атракція до України"** (емоційно-мотиваційний фактор), **"Влада, яка ні про що не дбає"** (політичний фактор), **"Бідна країна, у якій є лише культура"** (змішаний фактор) та **"Слабка держава"** (політичний фактор). Як бачимо, більшість факторів-образів України тут носять політизований характер. Найбільша дисперсія оцінок виявилась за шкалою "цікава–нецікава", що, вірогідно, пов'язано із фактом проживання опитаних у цій країні (для одних Батьківщина ще залишається цікавою, а для інших – ні). Найменша дисперсія стосувалась дескриптора "слабка–розвинута економіка", що, враховуючи середні оцінки, свідчить про масове поширення серед осіб зрілого віку критичних оцінок економіки власної країни.

У ГПС осіб похилого віку Україна репрезентована у наступних іпостасях: **"Погана влада і політика"** (політичний фактор), **"Бідна країна"** (економічний фактор) та **"Атракція до України"** (емоційно-мотиваційний фактор). Цікаво, що найбільша дисперсія оцінок стосувалась шкали "захищає–не захищає власні інтереси". Як бачимо, представники старшого покоління мають доволі різні уявлення про те, як їх країна повинна поводитись на міжнародній арені. Найменша дисперсія була за показниками шкали "бажаю–не бажаю процвітання".

Підсумовуючи специфіку поглядів на Україну осіб різного віку, можна побачити дві спільні характеристики нашої держави (на жаль, обидві негативні): погана влада і політика та бідність. Поряд із тим, вони певною мірою "врівноважуються" позитивними установками, які швидше відносяться до поняття "країна" ("Батьківщина"). Має місце й вікова специфіка уявлень про Україну. Так, якщо у молоді перший фактор носив економіко-політичний характер (акцентування уваги на бідності та економічній нерозвиненості країни), то у старших групах перші фактори були суто політичні. Також виявилось, що серед осіб зрілого віку існує ширший діапазон образів України, ніж у осіб молодіжного та похилого віку.

Образи Великої Британії. Ми виявили чотири основні геополітичні образи Великої Британії у ГПС молоді: **"Економічна та культурна та розвиненість"** (неполітичний фактор), **"Атракція до Британії"** (неполітичний емоційно-мотиваційний фактор), **"Справедлива політика та влада"** (політичний фактор), **"Країна стабільності та порядку"** (політичний фактор). Цікавим виявився той факт, що максимальна дисперсія оцінок стосувалась шкали "влада дбає–не дбає про народ", а мінімальна – шкали "ефективна–неефективна влада" (тобто обидва дескриптори стосуються влади). Можливо, це частково пов'язане з тим, що напередодні та у період дослідження ЗМІ надавали інформацію про демонстрації британської молоді, що протестувала проти освітніх реформ у країні. При цьому зберігався загальний позитивний стереотип упорядкованості британської політичної системи.

У ГПС осіб зрілого віку існує чотири основні образи "Туманного Альбіону": **"Атракція до Британії"** (неполітичний фактор з емоційно-мотиваційним наповненням), **"Країна стабільності та можливості"** (політико-економічний фактор), **"Високорозвинена країна"** (змішаний фактор) та **"Зразкова демократія"** (політичний фактор). Максимальний показник дисперсії оцінок, як і в молодіжній групі, тут стосувався шкали "влада дбає–не дбає про народ". Мінімальний розкид оцінок був за дескриптором "слабка–розвинута економіка", що можна вважати цілком закономірним (адже ще з дитинства зі шкільних підручників засвоюється стереотип Англії як потужної економічної країни).

Особами старшого покоління Британія сприймається крізь призму наступних образів: *"Атракція до висококультурної країни"* (неполітичний фактор з емоційно-мотиваційним наповненням), *"Заможна впливова держава"* (економіко-політичний фактор), *"Країна порядку та власної гідності"* (політичний фактор), *"Атракція до Британії та її політики"* (політичний фактор) і *"Міцна та ефективна політична система"* (політичний фактор). Отже, у цій віковій групі спостерігається політизація більшості "британських образів". Цікаво, що максимальний показник дисперсії оцінок тут був за шкалою "закрита-відкрита". Можливо, це є наслідком уявлень про "острівну психологію" британців, які намагаються зберегти свою ідентичність, суверенність (автономність) навіть у загальноєвропейському просторі. З іншого боку, це може бути наслідком того, що у минулому протягом багатьох років ця західна країна була закрита для громадян ЄСРП. Мінімальний розкид оцінок був за дескриптором "бажаю-не бажаю процвітання", що є наслідком існуючого позитивного "ефекту ореолу" щодо цієї країни.

Узагальнюючи існуючі у різновікових групах образи "Туманного Альбіону", можна побачити ряд спільних рис. Це розвиненість культури, науки і техніки, заможність, а також позитивні оцінки політики британської влади. Вікові відмінності проявлялися, зокрема, у зростанні з віком актуалізованих політичних характеристик країни. Також цікаво, що, на відміну від молодіжної групи, у групах осіб зрілого та похилого віку перші (найпотужніші) фактори мали емоційно-мотиваційний зміст. Поряд з тим спільною рисою всіх перших факторів-образів Британії був їх неполітичний характер.

Образи Китаю. Результати дозволили реконструювати чотири основні геополітичні образи Китаю у ГПС молоді: *"Соціальна гармонія та економічний розвиток"* (політико-економічний фактор), *"Справедлива влада"* (політичний фактор), *"Атракція до Китаю"* (неполітичний фактор з емоційно-мотиваційним наповненням) і *"Демократія та мир"* (політичний фактор). Найбільший розкид оцінок тут був за шкалою "демократична-недемократична" (що є зрозумілим, враховуючи поєднання у країні комуністичної політичної системи та ринкової економіки). Найбільш однотайними досліджувані були в оцінці Китаю за показником захисту національних інтересів.

Особи зрілого віку уявляють Китай у наступних іпостасях: *"Атракція до Китаю як висококультурної країни"* (неполітичний фактор з емоційно-мотиваційним наповненням), *"Соціальна гармонія"* (політичний фактор), *"Розвинута впливова країна"* (змішаний фактор) та *"Амбівалентна політика"* (політичний фактор). Найбільший розкид оцінок був за шкалою "закритий-відкритий", що можна пояснити двоїтим характером китайської політики (поєднання однопартійної системи та ринкової економіки). Найбільшу однотайність опитані проявили за параметром "схожий-не схожий на Україну", адже Китай дійсно є яскравим зразком іншої цивілізації.

У ГПС старшого покоління Китай репрезентований наступними образами: *"Соціальна гармонія"* (політичний фактор), *"Розвинута самобутня культура"* (неполітичний фактор), *"Сильна країна"* (політичний фактор), *"Атракція до Китаю"* (неполітичний фактор з емоційно-мотиваційним наповненням) та *"Амбівалентна політика"* (політичний фактор). Можна побачити, що більшість факторів-образів носить суто політичний зміст. Найбільший розкид оцінок, як і в попередній віковій групі, був за шкалою "закритий-відкритий", а найменший – за шкалою "схожий-не схожий на Україну".

Загалом, в отриманих нами різновікових "китайських образах" простежується спільна тема порядку, стабільності та згуртованості країни. Водночас значущість змінних, що відображають економічний бік країни, з віком знижується, а тих, що відображають культурну специфіку, – збільшується. Це, зокрема, проявлялось у змісті перших факторів: у представників молоді він носив змішаний політико-економічний характер, у осіб зрілого віку – неполітичний емоційно-мотиваційний, а у досліджуваних старшого покоління – був суто політичним. Також з віком збільшується кількість уявлень про Китай, що знаходить відображення у певному зростанні кількості факторів-образів.

Образи Франції. У ГПС вітчизняної молоді Франція репрезентована трьома основними геополітичними образами: *"Країна соціальної гармонії"* (політичний фактор), *"Сильна та всебічно розвинена країна"* (змішаний фактор) та *"Атракція до Франції"* (фактор з емоційно-мотиваційним наповненням). Аналіз дисперсії оцінок показав, що опитана молодь найбільше розходилась у думках за такими критеріями як "влада дбає-не дбає про народ" та "демократична-недемократична". Цілком можливо, що частково це пояснюється збільшенням внутрішньополітичної напруги у країні (сутички з мігрантами), про що неодноразово повідомлялось у ЗМІ. Найменший рівень розкиду оцінок стосувався шкали "багата-бідна" (Франція ще з радянських часів сприймалась як доволі благополучна країна Заходу).

Особи зрілого віку уявляють Францію переважно у вигляді чотирьох геополітичних образів: *"Країна соціальної гармонії"* (політичний фактор), *"Атракція до висококультурної країни"* (неполітичний фактор з емоційно-мотиваційним наповненням), *"Всебічно розвинена сильна країна"* (змішаний фактор) та *"Стабільна демократія"* (політичний фактор). Опитані цієї групи найбільше розходилась в оцінці Франції за шкалою "стабільна-нестабільна політична ситуація" (що може бути наслідком раніше згаданих внутрішньополітичних проблем країни з мігрантами). Найменший рівень розкиду оцінок був за шкалою "слабка-розвинута економіка".

Представники старшого покоління мають наступні уявлення про Францію: *"Країна соціальної гармонії"* (політичний фактор), *"Сильна культурно розвинута країна"* (змішаний фактор), *"Добра політика"* (політичний фактор) та *"Атракція до Франції"* (неполітичний фактор з емоційно-мотиваційним наповненням). Аналіз дисперсій оцінок показав, що опитані цієї групи найбільше розходилась при оцінюванні Франції за шкалою "закрита-відкрита": можливо тому, що у минулому ця західна країна була закрита для громадян СРСР. Найменший рівень розкиду оцінок був за шкалою "бажаю-не бажаю процвітання", що, враховуючи високі оцінки, свідчить про виражену атракцію до цієї країни.

У цілому, у різних вікових групах мають місце доволі схожі геополітичні образи Франції – сильна та культурно розвинута держава, із доброю внутрішньою політикою та внутрішньополітичною ситуацією. Зазначимо, що Франція виявилась єдиною країною, чії перші фактори в усіх вікових групах мали суто політичний зміст (відображали позитивні оцінки внутрішньополітичного становища). У той же час економічна складова образу Франції, яка актуалізована у молодіжному та зрілому віці, втрачає своє значення у представників старшого покоління.

Образи Японії. Можна виділити три основні геополітичні образи Японії у ГПС молоді. Це, відповідно, *"Упорядкована благополучна країна"* (змішаний політико-економічний фактор), *"Самобуття технокраїна"* (культурний фактор) та *"Атракція до Японії"* (фактор емоційно-мотиваційного змісту). Виявилось, що найбільший рівень дисперсії оцінок стосувався шкали "влада дбає-не дбає про народ" та "слабка-розвинута економіка". Перше, вірогідно, пояснюється тим, що про особливості внутрішньої політики цієї країни більшість молоді (як і населення України загалом) не має чіткого уявлення. А ось широкий діапазон оцінок стосовно японської економіки нам уявляється цікавим – можливо, цей імідж був погіршений подіями землетрусу 2011 р. та наступної аварії на АЕС у Фукусімі. Найменший розкид оцінок стосувався уявлень про високий рівень культури, що можна вважати закономірним (адже давня екзотична культура є невід'ємним атрибутом стереотипу про цю східну країну).

У ГПС осіб зрілого віку виявились чотири основні образи Країни сонця, що сходить: *"Країна єдності та порядку"* (політичний фактор), *"Атракція до країни високої та самобутньої культури"* (неполітичний фактор емоційно-мотиваційного типу), *"Атракція до сильної благополучної країни"* (політичний фактор мотиваційного типу) та *"Країна іншої культури"* (неполітичний фактор). Найбільша дисперсія оцінок була за шкалами "влада дбає-не дбає про народ" та "закрита-відкрита". Вірогідно, це пов'язано з тим, що вітчизняним громадянам відносно складно оцінювати деякі політичні параметри країн східної цивілізації. Найменший розкид оцінок стосувався уявлень про рівень економічного розвитку Японії, що є зрозумілим (адже світовий імідж цієї країни ґрунтується на продуктах її економіки).

Представники старшого покоління уявляють Японію у наступних образах: *"Соціальна гармонія"* (політичний фактор), *"Атракція до замовної Японії"* (неполітичний емоційно-мотиваційний фактор), *"Мирна країна з почуттям гідності"* (політичний фактор), *"Розвинена та самобутня культура"* (культурний фактор). Виявилось, що найбільша дисперсія оцінок була за шкалою "закрита-відкрита". Можливо, це є наслідком того, що Японія не лише довгий час була "закрита" для громадян СРСР, але й належала до зовсім іншої (а тому не зовсім зрозумілої для європейців) східної цивілізації. Найменший розкид оцінок стосувався уявлень про порядок у країні, що можна пояснити впливом етнокультурних стереотипів про упорядкованість усіх сторін життя.

Узагальнюючи геополітичні образи Японії у різновікових групах, можна помітити виражену спільність базових характеристик цієї країни – упорядкованість, високий рівень розвитку науки та техніки, збереження власної самобутньої культури. Зазначимо, що в усіх трьох вікових групах перші (найпотужніші) фактори відображають упорядкованість та стабільність внутрішньополітичного стану Японії. Суттєвих вікових відмінностей структурного (змістовного) характеру нами не було помічено.

Образи Канади. Отримані дані свідчать, що у ГПС молоді Канада репрезентована трьома основними геополітичними образами: *"Атракція до Канади"* (неполітичний фактор з емоційно-мотиваційним змістом), *"Країна-ідилія"* (змішаний фактор), *"Мир та спокій"* (політичний фактор). Максимальний показник дисперсії оцінок стосувався шкали "схожа-не схожа на Україну". Можливо, це є наслідком своєрідного "когнітивного дисонансу": у цій країні іншої (західної) цивілізації одночасно є "багато наших" (велика українська діаспора). Мінімальний розкид оцінок був за шкалами "захищає-не захищає власні інтереси" та "є порядок-немає порядку".

Досліджувані зрілого віку Канада уявляється у наступних іпостасях: *"Країна соціально-економічного благополуччя"* (політико-економічний фактор), *"Атракція до країни високої культури"* (неполітичний фактор емоційно-мотиваційного типу), *"Сильна країна"* (переважно політичний зміст фактора) та *"Стабільна демократія"* (політичний фактор). Максимальний показник дисперсії оцінок, як і в попередній групі, стосувався шкали "схожа-не схожа на Україну", а мінімальний – за дескриптором "бажаю-не бажаю процвітання" (причина цього, мабуть, є тією ж, що і у випадку з максимальною дисперсією).

У ГПС старшого покоління Канада репрезентована у вигляді таких образів: **"Стабільна демократія"** (політичний фактор), **"Сильна розвинута країна"** (політико-економічний фактор), **"Висококультурна країна"** (неполітичний фактор), **"Атракція до Канади"** (неполітичний емоційно-мотиваційний фактор) та **"Добра політика"** (політичний фактор). Найменша узгодженість оцінок, як і в багатьох інших випадках у цій віковій групі, стосувалася шкали "закрита-відкрита"; найбільша узгодженість була за дескриптором "бажаю-не бажаю процвітання".

Загалом, отримані у різновікових групах образи Канади мають певні спільні риси – підкреслення політичної стабільності у державі, високий рівень її економічного та культурного розвитку. Поряд із тим були й певні вікові відмінності. Зокрема, перші (найпотужніші) фактори у різних групах мали різний змістовний характер. Так, перший фактор у групі молоді мав неполітичний емоційно-мотиваційний (атракативний) характер, у осіб зрілого віку – політико-економічний, а у осіб похилого віку – суто політичний. З віком мало місце й поступове зростання кількості політичних складових у факторах-образах цієї країни.

Образи Заходу та Сходу України. Із фактом існування цих двох різних у політичному плані регіонів погодились 42% досліджуваних молодіжної групи, 55% – з групи зрілого віку та 68% респондентів похилого віку. Отже, як бачимо, з віком поступово зростає частота уявлень про соціально-політичну неоднорідність західно- та східноукраїнського регіонів, що, у принципі, є закономірним (це підтверджується й показником Н-критерія Крускала-Уолліса, при $p=0,001$). З одного боку, пояснити це можна критичним ставленням старшого покоління (яке формувалось у часи СРСР) до націоналістичних та прозахідних політико-ідеологічних цінностей (а саме з ними часто асоціюється Захід України). З іншого боку, молоде покоління формувалось під впливом офіційних ідей про "єдність" та "соборність України". Але навіть при цьому кількість молоді, яка замість "однієї України" бачить дві, змушує замислитись.

Західна Україна. У ГПС молоді Західна Україна репрезентована у вигляді чотирьох образів: **"Політично благополучний регіон"** (політичний фактор), **"Атракція до красивого регіону"** (неполітичний), **"Соціально благополучний та культурно розвинутий регіон"** (змішаний) та **"Економічно нерозвинутий регіон із заможним населенням"** (неполітичний). Як бачимо, більшість образів мають позитивне забарвлення. Найбільша дисперсія оцінок стосувалась дескриптора "подобається-не подобається", що можна вважати наслідком більш загальної політичної поляризації "проукраїнське (прозахідне) – проросійське". У той же час найменша дисперсія стосувалась шкали "красива-некрасива", що, враховуючи географічні та архітектурні особливості Західної України, можна вважати закономірним.

В опитаних зрілого віку виявились наступні образи Західної України: **"Погана влада та політика"** (політико-економічний фактор), **"Атракція до красивого та духовного регіону"** (культурний емоційно-мотиваційний фактор), **"Соціально суперечливий регіон"** (змішаний фактор) та **"Духовна єдність"** (політико-культурний фактор). Максимальна дисперсія оцінок стосувалась шкали "багата-бідна", що можна пояснити протиріччям між об'єктивним економічним становищем цього непромислового регіону та існуючим стереотипом про заможність місцевого населення, яке "ще у радянські часи жило краще, ніж інша Україна". Найменший розкид оцінок був за шкалою "бажаю-не бажаю процвітання", що, у принципі, є зрозумілим.

У ГПС старшого покоління Західна Україна репрезентована наступними образами: **"Погана влада та політика"** (політичний фактор), **"Атракція до красивого регіону"** (неполітичний емоційно-мотиваційний фактор), **"Висококультурний, але бідний регіон"** (неполітичний фактор), **"Релігійний та економічно нерозвинутий регіон"** (неполітичний фактор). Найбільша дисперсія оцінок стосувалась шкали "згуртована-не згуртована" (можливо, тому, що у свідомості ряду опитаних Західна Україна як "інший", "особливий" край протиставляється всій незгуртованій Україні). Найменший розкид оцінок був за шкалою "релігійна-нерелігійна", що, враховуючи культурні особливості цього регіону, є цілком зрозумілим.

Загалом, отримані у різновікових групах образи Західної України мають дві спільні риси – підкреслення краси та високого культурного розвитку цього краю. Перші (найпотужніші) фактори у різних групах мали в основному політичний зміст (у осіб молодіжного та похилого віку – суто політичний, у осіб зрілого віку – політико-економічний). Суттєвих вікових відмінностей у структурі отриманих нами факторів не спостерігалось.

Східна Україна. Уявлення молоді про Східну Україну можна описати чотирма геополітичними образами: **"Атракція до красивого, але малокультурного регіону"** (неполітичний фактор), **"Соціально неблагополучний регіон"** (змішаний), **"Економічна могутність"** (неполітичний) та **"Атеїстичний регіон із поганою владою"** (змішаний). Максимальна дисперсія оцінок стосувалась дескриптора "подобається-не подобається" (як і у випадку із Західною Україною), а найменша – стосовно шкали "корумпована-не корумпована". Вірогідно, що останнє є наслідком негативного криміналізованого стереотипу про "донецьких" та загального негативного ставлення до діючої центральної влади зі "східноукраїнським корінням".

Особи зрілого віку сприймають Східну Україну крізь призму наступних образів: *"Атракція до красивого, але малокультурного регіону"* (неполітичний фактор), *"Погана" влада та політика"* (політичний фактор), *"Соціально неблагополучний регіон"* (змішаний фактор), *"Соціально-економічна відсталість"* (неполітичний). Найбільша дисперсія оцінок мала місце за шкалою "красива–некрасива" – можливо тому, що, на відміну від Західної України, східноукраїнський регіон не має широко розрекламованих архітектурних та природних пам'яток. Найменша дисперсія була за шкалою "бажаю–не бажаю процвітання".

Представникам старшого покоління Східна Україна уявляється наступним чином: *"Бідність та "погана" політика"* (політико-економічний фактор), *"Атракція до красивого, але малокультурного регіону"* (неполітичний фактор), *"Кримінальний регіон"* (змішаний фактор). Найбільший рівень дисперсії оцінок спостерігався за шкалою "подобається–не подобається". Вірогідно, це відображає поляризовані установки опитаних у системі "проукраїнське–проросійське". Найменша дисперсія була за шкалою "бажаю–не бажаю процвітання".

У цілому, виявлені у різновікових групах образи Східної України мають багато спільних рис: усюди підкреслюється критичне ставлення до регіональної політики, краса і, одночасно, атеїстичність, криміналізованість та низький культурний рівень регіону (останні дві характеристики відповідають відомому соціально-політичному стереотипу, що став поширюватися з початку 2000-х рр.). Мали місце і певні вікові відмінності. Зокрема, якщо в осіб молодіжного та зрілого віку перші фактори мали неполітичний характер, то у представників старшого покоління вони були суто політичними.

Результати дослідження свідчать, що за наявності у різних вікових групах схожих соціальних геополітичних уявлень все ж має місце й ряд вікових відмінностей. Останні стосуються як кількісних (відмінності в оцінках), так і якісних параметрів (відмінності у структурах факторів). Проведений нами аналіз дозволив виділити такі тенденції.

Передусім, зазначимо, що вікові відмінності спрацьовують при оцінюванні усіх без винятку запропонованих країн, а також Західної та Східної України (про що свідчать показники статистичної вірогідності за Н-критерієм Крускалла-Уолліса). Поряд з тим мають місце значні коливання кількості цих відмінностей залежно від країни. Так, найбільша кількість вікових відмінностей стосувалась Японії (були за всіма дескрипторами, крім двох – оцінка сили армії та побажання процвітання). Відносно часто вікові відмінності мали місце при оцінюванні Росії (за 16 шкалами з 21) та України (за 15). Поряд з тим, вікових відмінностей в образах США та Великої Британії було менше (відповідно за 7 та 8 шкалами).

Найчастіше вікові відмінності проявлялись у таких дескрипторах, як "агресивна–миролюбна політика" (за всіма країнами, крім Канади), "високий–низький рівень культури" (всі країни, крім Великої Британії та Канади), "розвинута–не розвинута наука і техніка" (всі країни, крім України та Китаю) та "подобається–не подобається" (всі країни, крім Німеччини та Великої Британії). Найрідше вікові відмінності позначались на оцінках за шкалою "схожа–не схожа на Україну" (різниця проявилась лише стосовно Великої Британії).

Що стосується структури факторів-образів країн, то тут вікові відмінності частіше проявлялись у вигляді поступового збільшення складових політичного (в основному внутрішньополітичного) характеру із віком. Слід також зауважити, що в усіх вікових групах кількість суто політичних за своїм змістом факторів не перевищувала половини і в середньому коливалась у межах 45-50% від загальної кількості факторів. Іншу частку складали змішані (політико-економічні, політико-культурно-економічні) або неполітичні (економічні та культурні) фактори. Все це ще раз підтверджує системний характер ГПС. У цілому, в усіх вікових групах практично по кожній країні мав місце своєрідний "мікс" із політичних, змішаних та неполітичних образів.

Слід також зазначити, що в усіх вікових підгрупах при оцінці усіх запропонованих геополітичних суб'єктів проявлялись емоційно-мотиваційні компоненти ГПС (як правило, "тріада" з інтересу, симпатії та "гарних побажань"), що може свідчити про високий рівень політичної та географічної толерантності опитаних.

Як свідчать показники Н-критерія Крускалла-Уолліса, статистично вірогідні вікові відмінності при оцінюванні Західного та Східного регіонів України проявлялись за такими показниками, як демократичність регіону, рівень корумпованості, ефективності влади та її турботи про народ, справедливості політики, розвиненості економіки, рівень бідності (тобто переважно за політико-економічними параметрами). Поряд із тим не було виражених вікових відмінностей за такими параметрами, як рівень згуртованості, релігійності, краса регіону та бажання йому процвітати (тобто за неполітичними дескрипторами).

Співставляючи та аналізуючи фактори різних вікових груп, що стосуються Заходу та Сходу України, ми виявили ще ряд цікавих тенденцій. По-перше, більшість оцінок, що стосуються "політичного виміру" цих регіонів майже співпадає (незгуртованість, неефективна влада, яка не дбає про народ, несправедлива політика, корумпованість тощо). Це дозволяє зробити висновок про своєрідний перенос (трансфер) загальних політичних характеристик образу України на ці регіони (і це при тому, що досліджувані, які їх оцінювали, погоджувалися з тезою про існування саме політичного (!) розділу

України). З іншого боку, можна побачити, що в основі відмінностей образів Заходу та Сходу України лежать саме культурологічні (ментальні) характеристики – рівень релігійності, культурного розвитку. Побічно це підтверджується тим фактом, що майже всі отримані нами фактори-образи цих двох регіонів не є суто політичними (або змішаними, або неполітичними).

Висновки. Отримані дані підтверджують зв'язок віку зі змістом геополітичних уявлень. Зокрема виявився факт поступового зростання політизованості геополітичних образів із віком. Поряд із тим цей зв'язок не слід спрощувати, адже він передбачає ряд нюансів. По-перше, вік сам по собі не слід вважати безпосереднім чинником ГПС, його вплив пов'язаний із розвитком когнітивної сфери, набуттям соціального досвіду, впливом тих чи інших соціокультурних умов. По-друге, вікові відмінності у геополітичних уявленнях не носять всеохоплюючий характер – ряд образів та уявлень є доволі схожими в різних вікових групах, що дозволяє визначити їх як стереотипізовані соціальні уявлення. По-третє, вираженість вікових відмінностей може змінюватись у залежності від конкретного геополітичного актора (країни тощо).

Використані джерела

1. Бызов Л.Г. Внешнеполитические приоритеты новой России // Мониторинг общественного мнения. – 2009. – №6. – С.41-72.
2. Граждане новой России: кем себя ощущают и в каком обществе хотели бы жить? (1998-2004 гг.): аналитический доклад Института комплексных социальных исследований РАН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fesmos.ru/Pubikat/15_New%20rus2005/new_rus_13.html
3. Громадська думка про зовнішню політику України: результати загальнонаціональних соціологічних досліджень Центру Разумкова (2000-2003 рр.) // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 3. – С.40-60.
4. Дроздов О. Геополітична свідомість як психологічний феномен // Соціальна психологія. – 2010. – № 5. – С.26-37.
5. Злобіна О. Європейський вибір в орієнтаціях молоді України // Соціальні виміри суспільства: зб. наукових праць. – К., 2009. – Вип. 1 (12). – С.256-269.
6. Падение Берлинской стены: до и после. Россияне о внешнеполитических процессах прошлого и настоящего / Под ред. М.К.Горшкова, Р.Крумма, В.В.Петухова. – М.: Весь Мир, 2010. – 184 с.
7. Пашков М., Чалий В. Відносини Україна-НАТО у фокусі громадської думки // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 8. – С.50-60.
8. Пашков М., Чалий В. Україно-російське співробітництво в оцінках населення України // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 1. – С.44-56.
9. Петухов В. Интерес к внешней политике // Космополис. – 2003. – № 2(4) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cosmopolis.mgimo.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=102.

Drozdown O.Yu.

THE AGE ASPECT OF GEOPOLITICAL CONSCIOUSNESS

The age peculiarities of geopolitical consciousness are analyzed in the article. The results of authors' empirical research of geopolitical representations among three age groups (youth, persons of mature and old age) are given.

Key words: *geopolitical consciousness, age, image of the state (region).*

Стаття надійшла до редакції 05.11.2012